MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TAFAKKURINI RIVOJLANISHIDA ERTAKLARNING O‘RNI

Xojimirzayeva Shaxnoza Shokir qizi
University of Business and Science nodavlat oliy ta’lim muassasasi o‘qituvchisi
Tel:+99893-949-49-99
e.mail: shaxnozaxojimirzayeva@gmail.com

Annotatsiya. Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni xalqning boy, milliy, madaniy-tarixiy merosi va ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, maktabgacha ta’lim muassasalari oldiga qo‘yilgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: vatanparvarlik, maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish extiyoji, o‘qishga intilish moyilliklarini shakllantirish, tafakkurni rivojlantirish.

Abstract. Today, one of the most important tasks of preschool education organizations are to educations is to educate preschool children with the rich national, cultural and historical heritage and spiritual and moral values of the people.

Keywords: Patriotism, formation of the need for education in preschool children, desire to learn, development of thinking.

Аннотация. На сегодняшний день, воспитание детей дошкольного возраста в свете богатого национального, культурноисторического наследия и духовно-нравственных аспектов является одной из актуальных задач, стоящих перед дошкольными образовательными учреждениями.

Ключевые слова: Патриотизм, потребность в получении знаний у дошкольников, формирование склонностей к обучению, развитие мышления.

Kirish.

Bolalik - bu shaxsiyatning asosiy tamoyillari va kelajak xarakterining poydevori qo‘yilgan inson hayotining ayni davri. Bola - ijtimoiy o‘zaro ta’sir obyekti sifatida, ko‘rgan, eshitgan va his qilgan hamma narsani o‘zlashtiradi. Uning uchun uning atrofidagi dunyo qiziqarli, ta’sirli va yangi narsalarga to‘la bo‘lmog‘i lozim. Bolaning keyingi rivojlanishi bolaning ijtimoiylashuv davri qanchalik malakali tarzda qurilganiga bog‘liq. Maktabgacha yosh - bu ertak yoshi. Bu yoshda bola ajoyib, g‘ayrioddiy, ajoyib hamma narsaga kuchli intilishni namoyon qiladi. Ertak har bir bolajonlarning to‘liq rivojlanishining eng maqbul vositalaridan biridir. To‘g‘ri tanlangan ertak bolaning hissiy holatiga ijobiy ta’sir qiladi, uning xatti-harakatlarini to‘g‘rilaydi va yaxshilaydi, shuningdek, bolaning o‘zidagi qobiliyatlarini rivojlantiradi va o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Ertak bolalar hayotida juda muhim o‘rin tutadi: uning yordami bilan bolalar juda erta gapira

ISSN 3030-3907

boshlaydilar va o‘z fikrlarini to‘g‘ri ifodalashni o‘rganadilar, shuningdek, u muloqot va xatti-harakatlar asoslarini shakllantirishda eng yaxshi yordamchidir.

Bolalar ertaklardan juda ko‘p bilim oladilar: vaqt va makon haqidagi dastlabki bilimlar; inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar haqida; obyektiv dunyo bilan munosabat; hamda ertaklar bolaga yaxshilik va yomonlikni ko‘rish imkonini beradi.

Ertak o‘qish bolaning so‘z boyligini kengaytiradi, nutqining rivojlanishiga yordam beradi. Ertak tinglab, bola xalq og‘zaki ijodi bilan tanishadi, maqollarni, matallarni eslaydi. Bola uchun ertak shunchaki o‘ylab topilgan voqealar, fantastika emas, bu o‘ziga xos voqelik, tuyg‘ular olamidir. Ertak bola uchun oddiy hayot haqidagi bilimlarini kengaytiradi. Bolalar ertaklarni tinglab, qahramonlar hayotida yashaydilar, qahramonlarga chuqur hamdard bo‘ladilar, ularga yordam berish va himoya qilish uchun ichki tuyg‘ular shakllanadi.

O‘zbek xalq ertaklari xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va qimmatli janrlaridan biri hisoblanadi. Ular xalqning ma’naviy merosi, hayotiy tajribasi va axloqiy qadriyatlarini o‘zida aks ettirgan badiiy asarlardir. Ertaklar inson bolaligidan boshlab unga ezgulik, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni singdiradi. Shu sababli, ertaklar nafaqat ko‘ngilochar janr, balki muhim ta’limiy va tarbiyaviy vosita sifatida ham katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada o‘zbek xalq ertaklarining tabiati va ularning bolalar ta’lim-tarbiyasidagi o‘rni tahlil qilinadi. O‘zbek xalq ertaklari mazmuni jihatidan rang-barang bo‘lib, ularning tabiati, tuzilishi va tasvirlanish uslubi boyligi bilan ajralib turadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Maktabgacha yoshda ertakni idrok etish bolaning o‘ziga xos faoliyatiga aylanadi, bu ajoyib jozibali kuchga ega bo‘lib, bolaga erkin orzu qilish va xayol surish imkonini beradi. B.Bettelxaym, E.Fromm, K.Yung kabi olimlar ertakning bola shaxsining rivojlanishiga ta’siri haqida fikrlar bildirishgan. A.V. Gnezdilov, T.M. Grabenko, O.V. Zashchirinskaya, T.D.Zinkevich-Evstigneeva, M.A. Povalyaeva, N. Pogosova, D.Yu. Sokolov, S.A. Chernyaeva va boshqalar ushbu muammoni o‘rganish orqali shu sohani rivojlantirishga katta hissa qo‘shganlar. Ertaklar psixologik, terapevtik va rivojlanish ishlari uchun eng samarali usuldir. Ertaklar orqali terapiya qilish, D.Yu.Sokolovning fikriga ko‘ra, bola o‘z shaxsiyatini ochish va o‘rganish, resurslarini aniqlash va rivojlantirish uchun xavfsiz muhit yaratadi. Ko‘pincha ertaklarda qo‘llaniladigan sehr va ertak muhiti bolaning atrof-muhitini quradigan, uning diqqat markazini va imkoniyatlar arsenalini kengaytiradigan sun’iy ramka (chegara) dan tashqariga chiqishga imkon beradi. Bu voqealarni rivojlantirish va hayotiy muammolarni hal qilishning boshqa mumkin bo‘lgan usullarini ko‘rishga yordam beradi.

ISSN 3030-3907

1.Ertaklarda xuddi hikoyalarga o‘xshab to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’ruzalar mavjud emas. Ertakda hech kim bolani "to‘g‘ri yashashga" o‘rgatmaydi, ya’ni to‘gri yashash usullari tushuntirilmaydi. Ertak hikoyasi voqealari tabiiy va mantiqiy ravishda bir-birini to‘ldirib boradi. Shundayqilib, bolabu dunyoda mavjud bo‘lgan sabab-oqibat munosabatlarini, o‘zligini his qiladi va o‘rganadi. Ertak, A.V.Gnezdilovning fikricha, ichki va tashqi dunyoni o‘zgartirish, uning go‘zalligi va o‘ziga xosligini ko‘rish va qabul qilish imkonini beradi.

2 . T.D. Zinkevich-Yevstigneyev katta maktabgacha yoshdagi bola uchun, eng muhimi, uningichki olamini, hissiy va kognitiv sohalarini rivojlantirish lozim deb biladi. Bu yoshdavridahissiyotlar bolaning faoliyatining asosiy tartibga soluvchisi hisoblanadi. Uning intellekti hali yahshirivojlanmagan, u muhokama qilishga hali tayyor emas, u faqat o‘ynashi mumkin holos. Va ertaklar olami bunday o‘yinlar uchun ajoyib tarzda moslashtirilgan. Zero, u dunyoqarashni kengaytiradi, dunyoning yaxlit ko‘rinishini shakllantiradi, rollixatti-harakatlar ko‘nikmalarini egallashga yordam beradi, kognitiv va hissiy-irodaviysohaningrivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Natijalar. Ertaklar orqali bolalarga odob-axloq haqidagi bilimlarni etkazib berish osonroq kechadi. Ertaklar hamma yoshdagi bolalarga birdek yoqadi va birdek ta’sir etadi. Ertaklarning ta’lim va tarbiyadagi ahamiyati shundaki, bola ushbu ertaklar talqinidagi qahramonlarning salbiy va ijobiy tomonlarini eshitish va ko‘rish yordamida o‘zlaridagi xulq-atvorning qanchalik to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligini anglashi va o‘z xulqidagi salbiy tomonlarini o‘zgartirishi mumkun. Shu bilan bir qatorda, ertak bilan tanishish natijasida har bir ertak qahramonlarining xatti-harakatini ongli ravishda axloq normalari va qoidalari doirasida bajarishga urinadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotidagi har bir tarbiyachidan bolalarning axloqiy tarbiyalarini kengaytirib borish, xulq-atvorining axloqiy sabablarini aniqlab borish uchun, o‘ta e’tiborli bo‘lishni va ziyraklikni talab etadi. Hikoyalarni o‘qib, so‘zlab berish orqali , biz bolaning ichki dunyosini rivojlantiramiz. Ertaklar bolalarning his-tuyg‘ularini ham boyitadi. Ertak aytish, hikoya qilish natijasida, bolalar qahramonga hamdard bo‘ladilar, u bilan birga uning muvaffaqiyatsizliklari va g‘alabalarini boshdan kechiradilar. Bolalar ertak tinglar ekan, uni o‘z tasavvurida shakllantiradi. Ular ertakdagi muhit va qahramonlarni tasavvur qilishadi. Shunday qilib, ular ertak jarayonlarini spektakl tarzda o‘z tasavvurlarida ko‘radilar. Shuningdek, ertak eshitish jarayonida bolaning matnni tushunishi va undagi semantik aloqalarni topishi ancha osonlashadi, bu albatta, mantiqiy tafakkurning rivojlanishiga samarali ta’sir qiladi. K.D.Ushinskiy rus xalq ertaklarini xalq pedagogikasining birinchi yorqin namunalari deb atagan. U ertaklarga xalq pedagogikasi yodgorligi sifatida qoyil qolgan holda, xalqning pedagogik dahosi

ISSN 3030-3907

bilan hech kim bellasha olmasligini yozadi. Boshqa xalqlarning ertaklari haqida ham shunday deyish kerak. Ertaklar badiiy va adabiy asar bo‘lib, bir vaqtning o‘zida xalq uchun ko‘plab nazariy va amaliy sohalardagi axborotlar manbai hisoblanadi. Ular xalq pedagogikasining xazinasi hisoblanadi. Qolaversa, ularda pedagogik g‘oyalar mavjudligi uchun ertaklarni pedagogik asarlar qatoriga kirgizsak ham bo‘ladi.

Ma’lumki, Ushinskiy pedagogik sohada ideal, mukammal aqliy va axloqiy-estetik rivojlanishning uyg‘un shaxsi edi. Buyuk rus o‘qituvchisining qat’iy ishonchiga ko‘ra, xalq ertaklari materiali ta’limda keng qo‘llanilsa, bu vazifani muvaffaqiyatli hal qilish mumkin. Ertaklar tufayli mantiqiy fikrga ega bola qalbida go‘zal she’riy obraz birga rivojlanadi, hamda so‘z-mantiq tafakkuri, fantaziyasi, emotsional sohasi rivojlanishi guvohi bo‘lishimiz mumkin. Ushinskiy ertaklarning pedagogik mazmuni va ularning bolaga psixologik ta’siri masalasini batafsil o‘rganib chiqdi. U xalq ertaklarini, bolalar uchun mo‘ljallangan o‘quv adabiyotlarida nashr etilgan hikoyalardan afzal deb bildi, chunki hikoyalar buyuk pedagog tomonidan: keksa inson yuzini yosh bolaning yuziga aylantirib qo‘ygandek, soxta deb ta’riflagan edi.

O‘zbek xalq ertaklari o‘zining soddaligi, xalqona til boyligi, jonli obrazlari bilan ajralib turadi. Ular avloddan-avlodga o‘tib kelgan va xalqning ma’naviy-madaniy hayotini aks ettirgan. Ertaklar ta’limiy jihatdan juda katta ahamiyatga ega. Bolalar uchun ertaklar dunyo haqidagi birinchi bilim manbalaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Ular orqali quyidagi ta’limiy jihatlar shakllantiriladi:

- Dunyoqarashni kengaytirish – ertaklar orqali bolalar atrof-muhit, insoniy munosabatlar va hayotiy qadriyatlar bilan tanishadi.
- Tafakkurni rivojlantirish – ertak syujetlari bola tasavvurini boyitadi, unga tahlil qilish, sabab va oqibatni tushunish ko‘nikmalarini shakllantiradi.
- Til va nutqni rivojlantirish – ertaklar bolalar nutqini boyitadi, yangi so‘zlar, iboralar va til o‘ziga xosliklarini o‘rgatadi.
- Ijodkorlikni shakllantirish – ertaklar bolalarning tasavvurini oshirib, ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bois ertaklar ta’lim jarayonida darsliklar, hikoyalar va dramatik chiqishlar orqali bolalarga etkaziladi.

O‘zbek xalq ertaklari tarbiyaviy jihatdan ham juda muhim. Ular orqali bolalar axloqiy me’yorlar bilan tanishib, yaxshi va yomonning farqini tushunib boradilar. Ertaklarning tarbiyaviy jihatlari quyidagilardan iborat:

1. Halollik va adolat – ko‘plab ertaklarda halol va mehnatsevar insonning g‘alabasi tasvirlanadi. Masalan, "Zumrad va Qimmat" ertagida halol va yaxshi qizning omadga erishishi, yovuz qizning esa jazolanishi aks ettiriladi.

ISSN 3030-3907

2. Mehnatsevarlik – xalq ertaklari bolalarni mehnatsevar, fidoyi va harakatga intiluvchan bo‘lishga undaydi. Masalan, "Boychechak" ertagida qahramon mehnat bilan baxtga erishadi.
3. Mehr-oqibat va insoniylik – ertaklar insonlarga mehribon bo‘lish, ota-onani hurmat qilish, do‘stlarga sadoqatli bo‘lish kabi fazilatlarni targ‘ib qiladi.
4. Mardlik va jasorat – ko‘plab ertaklarda qahramon jasurligi, donoligi va aqlli harakatlari bilan yovuzlik ustidan g‘alaba qozonadi. Masalan, "Alpomish" kabi epik ertaklar bunga misol bo‘la oladi.
5. Ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurash – barcha ertaklarda yaxshi va yomon obrazlar mavjud bo‘lib, natijada doim ezgulik g‘alaba qozonadi. Bu esa bolalarda odil bo‘lish hissini shakllantiradi. O‘zbek xalq ertaklari nafaqat badiiy asarlar, balki ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan bebaho manbalardir. Ular bolalar dunyoqarashini kengaytiradi, tafakkurini rivojlantiradi va axloqiy qadriyatlarni singdiradi. Shu bois ertaklarni bolalar tarbiyasida keng qo‘llash, ularni maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlab ta’lim jarayoniga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbek xalq ertaklari milliy merosimizning ajralmas qismi bo‘lib, ular yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Ertaklar xalq tomonidan asrlar davomida ishlab chiqilgan va sinalgan muhim tarbiya vositasidir. Hayotda, inson tarbiyasi amaliyotida ertakning pedagogik ahamiyatini kattaligi dalillar asosida isbotlandi. Bolalar va ertak bir-biridan ajralmas, ular bir-biri uchun yaratilgan, shuning uchun ham har bir millat o‘z xalqining ertaklari bilan tanishish bolaning ta’lim va tarbiya jarayoniga kiritilishi shart. O‘zbek pedagogikasida ertaklar haqida nafaqat o‘quv materiali, balki pedagogik vosita, usulligi haqida ham fikrlar mavjud. Ertakning pedagogik vosita sifatidagi ma’nosini anglab, shuni tan olish kerakki, agar bolalarga bir xil axloqiy fazilatlarni kamida ming marta takrorlasak ham, bu ular uchun baribir tushunarsiz ya’ni, ma’no mazmuni anglanmagan bo‘lib qoladi; lekin ularga xuddi shu fikrga singib ketgan ertak aytib bersangiz, bola bundan hayajonlanib, hayratga tushadi. Ertaklarning tarbiyaviy roli katta hisoblanadi. Ertaklarning pedagogik ahamiyati insonning aqliy tomoniga emas, balki hissiy va estetik tomoniga ta’sir qiladi, degan fikr bor. Bu fikrga butunlay qo‘shilib bo‘lmaydi. Aqliy faoliyatni his-tuyg‘ularga qarama-qarshi qo‘yish tubdan noto‘g‘ri: hissiy soha va aqliy faoliyat ajralmasdir, his-tuyg‘ularsiz, haqiqatni bilish mumkin emas. Ertaklar mavzu va mazmuniga ko‘ra tinglovchilarni ko‘pincha o‘ylantiradi, fikrlashga undaydi. Ko‘pincha bola ertaklarni eshitishi natijasida “Hayotda bunday bo‘lmaydi” degan xulosaga keladi. Beixtiyor savol tug‘iladi: “Hayotda nima bo‘ladi?” Bu savolga javobni o‘z ichiga olgan ertak aytuvchining bola bilan suhbati ongli holatda amalga oshiriladi. Ammo ertaklar bevosita ongli axborotlarni o‘z ichiga oladi. Shuni ta’kidlash kerakki,

ISSN 3030-3907

ertaklarning ongli mazmuni, xalq urf-odatlari va an'analarining individual tafsilotlariga, xususan, hatto kundalik maishiy sohaga ham taalluqlidir. Albatta, ertaklarning tarbiyaviy mazmuni ham ertak aytuvchi shaxsga ham bog'liq. Mahoratli ertak aytuvchilar, odatda, har doim imkoniyatdan unumli foydalanishga harakat qilib savollar yordamida bolada fikrlashni shakllantiradi. Masalan, ertak aytib eshittirilgandan so'ng: "Bolalar sizlar nima deb o'ylaysizlar, ertagimizda qancha hayvon bor edi? Xayvonlarning nomlarini eslay olasizlarmi?" va shunga o'xshash savollar orqali bolalardagi tafakkurlarini rivojlantirishmumkin.

Xulosa. To'g'ri tanlangan ertak yordamida boladagi ko'plab muammolar – qo'rquv, injiqlik kabilarni yo'qotish unda qat'iyat va irodani shakllantiradi. Bolalar hodisalar, ishlar va harakatlar mazmunini ertaroq to'g'ri anglashni, hayotdagi har qanday kulgili voqealar ostida haqiqatlar yashiringanini tushunishni o'rganadilar. Har bir ertakda bola uchun zarur bo'lgan axloqiy fazilatlar bor, chunki u hayotdagi o'z o'rnini belgilashi, jamiyatdagi axloqiy va axloqiy xatti-harakatlar normalarini o'rganishi kerak. Faylasuflar ertakni o'rganib, uning ma'nosini insoniyatning ruhiy tajribasi shakllari sifatida ochib beradilar. Filologlar, birinchi navbatda, folklorshunoslar, "Ertak – xalqning unutilmas ruhining kiyimi" deb fikr yuritadilar. Ertak mavzusi psixologiyaning mustaqil fan sohasi sifatida rivojlanishining butun tarixi davomida to'xtovsiz baxs va munozaralar obyekti bo'lib kelgan. Uzoq vaqtdan beri psixologlar tomonidan ertaklar bir qarashda oddiy lekin, ajoyib hikoyalar ortida yashiringan tarbiyaviy, rivojlanish, psixodiagnostik, psixokorreksiyaviy, psixoterapevtik xususiyati mavjudligi, tan olingan. Biroq, bugungi kunda hamuni yuqori talabga ega deb aytish mumkin emas, bu uning mohiyati, ko'lami va nazariy rejalaridagi savolning echimining noaniqligi bilan izohlanadi. Ertaklarning tarbiyaviy ahamiyati juda katta. Ertaklarning pedagogik hamda psixologik ahamiyati kognitiv jarayonlarga taa'luqli emas, balki hissiy va estetik jihatlarga tegishli, degan fikr bor. Bu fikrni to'g'ri deb aytib bo'lmaydi. Kognitiv faoliyatning his-tuyg'ularga qarama-qarshi degan fikr mutlaqo noto'g'ri: hissiy soha va kognitiv faoliyat ajralmasdir, his-tuyg'ularsiz, haqiqatni bilish mumkin emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Zebiniso Ahmedova "Ertak terapiya" Toshkent- 2019.
2. Z.T. Nishanova, G.F.L. Alimova, A.G'. Turg'unboyeva, M.X. Asranboyeva "Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi" Toshkent – 2017-y.
3. Rasulxo'jaeva M.A. Bolalarni hayvonot olami bilan tanishtirish orqali axloqiy sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. Uslubiy qo'llanma – T.: "Ilm-Ziyo Zakovat" 2020.

ISSN 3030-3907

4. G. Tulenova, X. Xo‘jayev P. Xo‘jayeva. “Jismoniy tarnazariyasi va metodikasi”. T.: Ilm ziyo. 2012.
5. Xasanboyeva O.U. va boshq – Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – O‘quv qo‘llanma – T.: Ilm ziyo. 2012.
6. Xasanboeva O. va boshq – Oila pedagogikasi. O‘quv qo‘llanma – T.: “Aloqachi”, 2007-y.

ISSN 3030-3907